

причому С. Хантінгтон вважає, що домінування православної традиції – головна перешкода для інтеграції України в європейську спільноту [3, с. 41]. О. Дугін, стверджує, що Україна і православні балканські країни мають суперечливий геополітичний характер – географічно вони належать до південної частини Центральної Європи, а в культурному і конфесіональному відношенні – до Євразії [1, с. 29–30]. Україна, обтяжена внутрішнім розколом, гібридна проміжна цивілізаційна форма, механічне поєднання традиційності та сучасності, що виникла в результаті незавершеної модернізації, опинилася в «сірій зоні» – як за межами НАТО і ЄС, так поза своєю колишньою метрополією.

Хоча на сучасному етапі Україна продовжує обґрунтовувати своє прагнення до членства в ЄС, що має на меті не тільки умиротворити національно-реформаторський електорат, але й дати Україні довгострокову стратегічну перспективу, а українській еліті – час для маневру. Ясно, однак, що побудова національної державності, що розуміється як незалежність (у першу чергу – від Росії), практично перестала бути однією з панівних тем публічних обговорень і фактично зникла зі списку політичних цілей української еліти. Акцент на одержання практичних, бажано негайних, економічних вигід стає усе більш очевидним, при цьому звичайно мається на увазі поліпшення відносин з Росією. Інші чинники, зокрема, мала ймовірність проведення в майбутньому переговорів про вступ у ЄС і усе більш привабливі перспективи російської економіки, фінансово-промислової структура якої багато в чому схожа з українською. Перед українською елітою з'явилися широкі можливості обслуговувати економічні інтереси російського капіталу, заручившись політичною підтримкою з боку російської політичної і економічної еліти.

Причиною позитивних тенденцій у російсько-українських відносинах є сумісність економічних інтересів представників великого бізнесу та політиків в обох країнах. Це зовсім не означає, що поліпшення відносин служить інтересам обох країн у більше широкому сенсі; можна із упевненістю стверджувати, що в обох країнах державна політика обслуговує в першу чергу економічні інтереси еліти, у той час як корінні перетворення, необхідні для економіки і суспільства в цілому, не проводяться.

Можливість такого вибору на користь результативного компромісу обумовлена наявністю в Україні потужної еко-

номічної еліти, що сама прагне до прибутків і зростання, а не просто до одержання субсидій, і готова відкрити українську економіку з метою реалізації прибутку навіть ціною надання повного контролю над нею.

Основною проблемою для забезпечення національної незалежності України залишається ризик несприятливого повороту внутрішніх тенденцій, у результаті поглиблення економічної кризи, неурегульованих протиріч у рамках сучасної версії коаліції «заліза і пшениці» (великих промислових магнатів і аграрних баронів) [1, с. 263], або в результаті провалу спроб впровадити інститути, здатні нівелювати дію відцентрових сил, спонукуваних почуттям національної образи або вибитих з політико-економічної рівноваги. Це трюїзм для всіх країн, але для України – об'єктивна реальність. Україна не захищена від небезпек історичного переходу від однієї політичної системи до іншої й одночасно від одного економічного порядку до іншого.

Маючи спадщину радянського неопатримоніалізму і зустрічаючись з викликом побудови економічних засад національної держави, Україна не має цілісного символічного і суспільного капіталу. Відповідно до структури виробництва найбільш впливові в Україні економічні групи традиційно тісно пов'язані з державою, і становлять її соціально-економічну базу (важка промисловість і аграрний сектор). Така сегментарна форма взаємодії економіки і влади принципово не може виражати загальні інтереси суспільства. Таким чином, особисто-групові відносини виступають системоутворюючим принципом держави, спричиняють стан розколу і аномії українського суспільства, породжують тенденцію соціальної недовіри. Брак довіри до інших членів суспільства, окрім власної родини, не дозволяє сформувати спільну соціальну солідарність та досягти ціннісного консенсусу в українському суспільстві. В умовах тотальної соціальної недовіри неможлива суспільна співпраця, суспільство в цих умовах може існувати тільки за жорстких формальних правил.

1. Мечи и орала: экономика национальной безопасности Беларуси и Украины / Под ред. Р. Легволда и С. А. Уолландера. – М.: «Интердиалект», 2004. – 315 с. 2. Мошес А. Л. Между Востоком и Западом: Украина и Белоруссия на европейском пространстве / А. Л. Мошес, К. Е. Коктыш. – М.: Гендальф, 2003. – 53 с. 3. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантінгтон; [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

Тамара Кущерець

Деякі методологічні зауваження щодо української історіософії

Автор порушує питання про подолання натуралістичного підходу та фаталістичного тлумачення історії в українській історіософській думці. У статті розглядаються нові концептуальні засади процесу формування нації, зокрема Т. Люка і Б. Андерсона, та цікаві методологічні підходи до багатофакторного аналізу національної історії, розроблені Р. Козеллеком і Ж. Башлером.

The author analyzes of the problem of overcoming of naturalistic approach and fatalistic treating of history in Ukrainian philosophical thought. The article deals with the new fundamental conceptions of nation's formation process, including conceptions of T. Luke and B. Anderson and interesting methodological approaches to multifactor analysis of national history elaborated by R. Koselleck and J. Baechler.

В українській історіософській думці продовжує панувати натуралістичний підхід до розуміння чинників історії і, як наслідок, фаталістичне тлумачення української історії, про що свого часу слушно зауважував В. Липинський. В роки незалежності вона звертається не до сучасної історіографії та філософії історії з їх гуманістичним тлумаченням чинників історії, піднесенням людини як суб'єкта історії, а повертається до позитивістської історіографії,

яка на Заході піддавалась серйозній критиці вже на початку ХХ ст. Це означає, що українська історіософська думка не змогла піднятися до філософської рефлексії над історичним процесом, у тому числі, над його природними чинниками, що стало умовою подолання натуралізму в західній історіографії. «Тим самим маргінальність історичної думки проявляється не лише в постійній залежності від західної філософсько-історичної думки, але й в одно-

бічності сприйняття її надбань. Вона й нині «доношує» ті філософські уявлення, той її зміст і ті настанови, які були відкинуті уже на межі XIX–XX ст. Український історичний дискурс недооцінює в належній мірі роль людини і як суб'єкта історії, і як суб'єкта її пізнання» [6, с. 27].

Слушним виглядає зауваження Н. Яковенко про існування асиметрії між українською та західною історіографією, що проявляється, окрім іншого, у несумірності методів, підходів, понятійно-категоріального апарату. Така асиметрія є специфічним проявом опозиції «маргінальне (периферійне) – центральне (магістральне)» в історичній науці. Її подолання передбачає «вирівнювання асиметрії у дискурсах української та західної історіографії» [6, с. 14]. Таке вирівнювання, а отже й подолання маргінальності української історії, Н. Яковенко вбачає в оновленні категоріально-методологічного апарату української історичної науки. Погоджуючись з цим положенням, зазначимо, що таке оновлення для уникнення його еклектичності та механічного характеру, передбачає, перш за все, оновлення, а вірніше створення загального філософського образу української історії.

Якщо звернутися до питання про новий образ історії, який так важко формується у свідомості пострадянської людини, то слід, як вважає український філософ В. Табачковський, мати на увазі наступне. Традиційний підхід до тлумачення історії був пов'язаний з так званим картезіанським репрезентаціонізмом, націленим на пошук свого роду абсолютних сутностей буття загалом та людського буття. У руслі такого пошуку склалися уявлення, котрі можна назвати есенційними (лат. «есенція» – сутність). Ці уявлення мали на меті передусім осягнення єдиної першосутності будь-якого явища. Один із відомих критиків есенціалізму К. Поппер так описує його генеалогію: Платон успадкував есенціалізм від Геракліта, фундаментальне обґрунтування цієї тенденції дав пізній Арістотель, надалі ж – німецька класична філософія, особливо Гегель, марксизм та низка інших філософських течій. Тим, на думку Поппера, склалася своєрідна «оракульська філософія», що стала теоретичною передумовою тоталітаризму. Вона розглядає історію як лінійно-поступальний рух до якогось абсолютного стану. Схематизм подібних історіософських поглядів мислитель назвав «злиденністю історичизму». «Але на противагу традиційному класичному, есенційному баченню історичності виникає бачення екзистенційне. Йому також не чужий пошук того, що об'єднує людей, проте з позицій плюралізму» [7, с. 8].

Фаталістичне тлумачення історії знаходимо в спробах вітчизняних істориків представити появу незалежної української держави як реалізацію «історичної необхідності», що лежить в основі формування української нації. На наш погляд, слухним є висновок, сформульований Тімоті В. Люком: реалістичне утвердження будь-якої суверенної національності не задане онтологічним шляхом. Це радше «дарунок онтології» реалістичним об'єднанням, що стоять за утвердженням суверенності будь-якої нації. Цю ж саму думку переконливо висловлює і Б. Андерсон, коли говорить про те, що світовий порядок націй-держав ґрунтувався на «уявлених спільнотах». Вони нагадували традиційні й конкретні спільноти (Gemeinschaften) тим, що люди готові були пожертвувати життям заради них. Проте на відміну від «безпосередніх спільнот», які сприймалися в якісному часі, повному просторі та безпосередній формі соціальності, уявлені спільноти називаються «уявленими» у тому сенсі, що вони належать абстракції – абстракт-

ному часові, просторові та соціальності. Вони уявлені тому, «що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості своїх співвітчизників, не зустрінуться і навіть не чути будуть про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності. Цю уявленість у властивій йому ввічливо-двозначній манері згадував Ренен, коли писав, що «суттю нації є те, що всі індивіди поділяють багато спільних речей, а також багато речей забувають» [1, с. 22–23].

Новий світовий порядок модерності з його нейтралізованим історичним часом є «хронотекстом», в якому розповідається про витоки етносу, а роль оповідача перебирає держава. Вона, як колективний суб'єкт, створює «об'єкти», «уводить» «нові географії» шляхом прописування письма відмінності між «друзями і ворогами» в грошах, мові, релігії, ідеології. Тому, на думку Ж. Башлера, «національна історіографія, навіть найсерйозніша і найщиріша, обов'язково стає на якусь окрему (ідеологічну. – Т. К.) точку зору» [2, с. 300]. Такою ідеологією є ідеологія переможців, борців за створення незалежної національної держави та їх симпатиків. Тому й історія, яка створюється за їх сприяння, є, за визначенням Р. Козеллека, «історією переможців». Така історія є «короткостроковою за своєю суттю, вона сконцентрована на тій послідовності подій, яка завдяки йому (переможцю. – Т. К.) власним досягненням увінчалась перемогою. Якщо ж переможець, щоб заручитися історичною легітимністю своєї перемоги, звертається до довгострокових тенденцій, до Божого провидіння, того неминучого шляху, що веде до створення національної держави, до реального соціалізму чи свободи, то це швидко зумовлює деформації в баченні минулого – достатньо лише згадати «Історію цивілізації» Гізо, або «Історію Пруссії» Дройзена – бо йому важко встояти перед внутрішньо притаманною будь-якому тексту критикою ідеології. Історик на боці переможців схильний тлумачити скороминущі успіхи як довгострокові здобутки телеологією ex post» [4, с. 86].

Хоча історія в короткочасовій перспективі твориться зазвичай переможцями, Козеллек вважає саме переможених авторами збагачення історичних знань, бо їх первинний досвід полягає в тому, що все сталося всупереч їх планам і сподіванням. «При спробах осмислення на методичному рівні їм доводиться брати на себе важкий тягар доказування, аби пояснити, чому щось трапилось всупереч задуманому» [4, с. 86]. Стан переможеного є тим специфічним, суто історичним досвідом, якому неможливо навчитися і який неможливо підмінити нічим іншим. Так Макіавеллі та Гвічардіні, втративши свої провідні позиції в дипломатії, армії та управлінні, написали свої великі праці на заслання й відкрили причини, які не піддаються контролю з боку людей. Німецький мислитель наводить багато переконливих прикладів, коли саме «переможени» «створювали теорії, які уможливлювали методично обґрунтований аналіз довгострокових структурних змін, що перевершують будь-який індивідуальний досвід» [4, с. 97]. Мова йде про те, що традиційна історія у вигляді наративу (оповіді про події), залишає поза увагою важливі аспекти минулого, від економічної та соціальної структури до досвіду та способу мислення пересічних людей. При створенні історії України вітчизняним історикам слід створити умови для продуктивного діалогу «переможених» і «переможців», поєднувати наратив з аналізом, тісніше пов'язувати місцеві події зі структурними змінами в суспільстві, особливо тими змінами, які тісно пов'язані з глобаліза-

цією. Як зауважив П. Берк, терміни «подія» і «структура» варто вживати стосовно двох протилежностей цілого спектра можливостей, але не слід забувати про існування його середини» [5, с. 349]. Голос сучасного історика повинен подаватися не як «підсумковий синтез», а як просто один із голосів нарівні з іншими. Зважаючи на те, що серед громадян України є багато людей, які байдужі до історії українського визвольного руху, подання історії України у вигляді ланцюга подій, що привели до створення незалежної держави, нам видається небезпечним. Замість об'єднавчого ефекту можна отримати посилення розколу в країні.

Для формування єдності національної свідомості українців в епоху глобалізації, потрібно звернутися до найглибшого пласта української історії. Цей пласт є найглибшим по відношенню до двох попередніх, виділених свого часу Ф. Броделем в концепції «часів історії»: «короткий час», в якому присутня описова, подієва історія, котра створює ґрунт для більш глибокого проникнення в матеріал, і «довга тривалість», де здійснюється соціологічний аналіз. Р. Козеллек розвиває цю концепцію в теорію часових пластів, де перший пласт утворюють «одноразові» неповторні події, другий – довготривалі структури, які попри всю удавану статичність уможливають зміни й самі можуть видозмінюватися. Ці два часові пласти охоплюють індивідуальні та колективні досвіди (гетерогенність поколінь). Наступний часовий пласт, названий Козеллеком «трансцендентальним», виходить за межі часового існування поколінь, оскільки охоплює набутки досвіду, властивого різночасовому існуванню поколінь і є базовим для суспільства. Це «релігійні або метафізичні істини, котрі базуються на фундаментальних висловах, що зазнають постійних модифікацій протягом тисячоліть, однак завжди можуть бути активовані пам'яттю – навіть попри ту обставину, що не всі люди поділяють їх» [4, с. 4]. Термін «трансцендентальне» вживається тут не у сенсі потойбічного, а в сенсі того, що вони виходять за межі того чи іншого покоління й водночас є його фундаментом. Всі одиниці досвіду містять у собі такий мінімум потреби у трансцендентності.

Таким трансцендентальним пластом для України з давніх часів є європейська цивілізація, спільне для всіх європейських націй культурне вогнище, «реальне, але не здатне утворити з себе політику» [2, с. 298]. Зазвичай Європу уявляють результатом поєднання грецької філософії, римського права та християнства. Башлер зазначає, що недоліком такого формулювання є те, що вказується «набір» компонентів, але не наголошується на головному – на механізмі, який дає змогу перетворити різномірне в однорідне і весь час повторювати цей процес. «Європейська цивілізація є не більш загальною, ніж усі решта, але в неї є така визначна особливість, що вона розвивається з тенденцією до асиміляції всього ...накопиченого після неолітичного перетворення в усьому світі. ...Європейська цивілізація здатна відкриватися до всіх культурних досвідів, накопичених на планеті за тисячоліття, і ця здатність відкриватися та асимілювати стає дедалі очевиднішою й дієвою» [2, с. 294]. Цю визначну рису європейської цивілізації потрібно покласти в основу націєтворчих процесів в Україні, зауваживши при цьому, що і українська нація-державна є необхідною умовою для розвитку Європейської цивілізації. Бо спільнота націй для останньої – це максимальний культурний ареал: в Європі є нації, проте немає якоїсь загальної європейської нації. Тому доля європейського людства залежить від стану справ у кожній окремій нації, без чого неможливо вистояти в ситуації «зіткнення цивілізацій».

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон; [пер. з англ. В. Морозова]. – К.: Критика, 2001. – 272 с. 2. Башлер Ж. Нарис загальної історії / Ж. Башлер; [пер. з фр. Є. Марічева]. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 392 с. 3. Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К.: Ніка-Центр, 2008, – 400 с. 4. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. / Козеллек Р. [Пер. з нім. В. Шведа] – К.: Дух і Літера, 2006. – 436 с. 5. Нові перспективи історіописання / П. Берк (ред), Р. Дарнтон та ін.; [пер. з англ. Т. Портнова, А. Портнов]. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 387 с. 6. Проценко І. П. Маргінальність як ознака українського історичного дискурсу / І. П. Проценко // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія. – Вип. 109. – Черкаси, 2007. – С. 22–31. 7. Табачковський В. Г. Людина – Екзистенція – Історія / В. Г. Табачковський. – К., 1996. – 123 с. 8. Яковенко Н. Одна Клію, дві історії / Н. Яковенко // Критика. – 2002. – № 12(62). – 12–14.

Надія Лазарович

Етнонаціонально-духовні доміанти як основа буттєвої вкоріненості українського народу

Розглянуто духовні цінності українського суспільства, котрі постають засадничою основою самобуттєвості українського народу. Проаналізовано низку духовних доміант та рис національного характеру українців (емоційність, сентименталізм, ліризм, інтровертність, лінгвоцентризм, «антеїзм», релігійність та ін.) у соціокультурному контексті.

Spiritual values of the Ukrainian society, which make the fundamental basis of the originality of the Ukrainian people, are considered. Some of ethnic-national dominants and traits of «national character» (emotionalism, sentimentality, lyricism, introversion, lingvo-centrism, «antheyism», religiousness and others) are analyzed in the socio-cultural context.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства на тлі всезагальних процесів глобалізації й універсалізації, широкомасштабних суспільних перетворень для української людини по-новому звучать питання ствердження національної самоідентичності, формування нових ціннісних орієнтирів. Адже лінія напруги у світовідчутті сучасної української людини виявляється у площині сфери зустрічі та взаємодії системоутворювальної, традиційно-етнонаціональної та позитивно-самозберігаючої складової буття людини і суспільства, з одного боку, й інноваційно-змінюючої, глобально-універсалізуючої ознаки

культури – з іншого. Відповідно, межовість сучасної соціокультурної ситуації сьогодення сприяє зверненню до етнонаціонально-духовних надбань українського народу, котрі здатні слугувати вагомою аксіологічною константою у бутті українського народу, визначаючи парадигмальні світоглядні орієнтири сучасного українського соціокультурного простору.

Так, у ситуації «кризи розуму» й переосмислення раціоналістичних установок надзвичайно гостро постає проблема пошуків стійкого опертя, адже людина потребує внутрішнього ядра, яким можуть стати саме духовні чинники,